

Parthian History and Syriac Sources by Looking at the Impact of National Iranian Historical Traditions on Syriac Resources

Narges Asadpur¹ & Kamal Aldin Niknami²
(1-20)

Abstract

We are justified in our study of Iran's historical period by the invisible and clear vestiges of the mysterious Parthian empire, which has piqued the interest of a lot of historians and intellectuals. Parthian history has been disproved in numerous dimensions such as political dimensions, social dimensions, and cultural dimensions using contemporary research based on Greek, Roman, Armenian, Syriac, Middle Persian, and Islamic sources, as well as archeological evidence. On the basis of ancient historical writings, it is now possible to recreate a portion of the Parthian Empire's history. Chronicles, written in Syriac, are among the most important historical sources for reconstructing ancient Near Eastern history. These sources are especially vital for refining pre-Islamic Iran's history, as it would be pointless to write the history of Iran during the Sassanid era without utilizing Syriac resources. With these contexts in mind, the goal of this paper is to follow the Parthian rulers' history through a variety of sources. When all of the available Syriac chronicles are taken into account, it becomes clear that these sources were mostly neglected by all of the Parthian rulers, and that no names or addresses can be located in them. At first glance, the absence of Parthian kings, history in Syriac sources suggests that there is no need to study these sources in relation to Parthian history; however, the opinion of this essay is that such a void to depict forgetting of the Parthian kings was not accidental in the Syriac sources, but rather was influenced by the tradition of Iranian historiography in the Sassanid (Sassanian) epoch, and since then the historical has been influenced by.

Keywords: Parthian, Syriac Sources, Syriac language, Historiography, Historical texts

Received: 20, January, 2020; Accepted: 11, March, 2022

doi
10.22059/jarcs.2019.289750.142782
Print ISSN: 2676-4288- Online ISSN: 2251-9297
<https://jarcs.ut.ac.ir>

1. Ph. D. Candidate in Archeology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.
2. Corresponding Author Email: kniknami@ut.ac.ir
Professor, Department of Archaeology, University of Tehran, Tehran, Iran.

Introduction:

In the studies of the historical period of Iran, we are justified by the invisible and obvious traces of the mysterious Parthian empire that has interested a number of historians and thinkers. For more constructive studies, in addition to the results of archaeological excavations, it is important to explore the historiographical texts. Contemporary researches using Greek, Roman, Armenian, Syriac, Middle Persian, Islamic sources as well as archeological findings of Parthian history have been studied and the history of this dynasty has been debunked in various political, social and cultural dimensions. Today, it is possible to reconstruct a part of the history of the Parthian Empire based on ancient historical texts. In this article, by examining Syriac texts, the impact of the Sassanid historiography worldview is discussed in order to better examine the roots of the reflection of Parthian history. In reviewing Syriac texts, we encounter the point that the Sassanids have made great efforts to erase the memory of the Parthians. Also, by examining and studying the written sources of Syriac historiography, an attempt was made to give a measured answer to the ignorance of the Parthian kings in this category of sources. Contrary to popular belief, Syriac literature was not a non-native literature in Sassanid Iran. Therefore, before dealing with the reflection of Parthian history in Syriac sources, the present article refers to the history of Syriac language and literature and briefly discusses the formation of the Syriac language as well as the emergence of the historiographical tradition in Syriac literature. In general, the language in which Syriac literature and texts are written is one of the dialects of Aramaic. Aramaic has played a very important role in the development of communication between the lands of the ancient East for several centuries and is one of the languages of the northwestern branch of the Semitic language family (Fales, 2011: 555). Remaining evidence from the late eighth century BC confirms that Aramaic was used as a mediating language between the administrative apparatus of the Assyrian Empire and non-Akkadian tribes. Along with Akkadian, it became the second most important language of the ancient Near East (Tadmor, 1991: 419). After Alexander's conquest of the Orient, Greek gradually replaced Aramaic in the Hellenistic cities of the Eastern Hemisphere, and the role of Aramaic mediator disappeared. With this development, the Aramaic language entered a new phase, often referred to as the "Middle Aramaic" period (300 BC to 200 AD) (Greenspahn, 2007: 7). Had the ancient East (Fales, 2011: 555). The oldest known period of the Aramaic language is called the "Old Aramaic" (Müller-Kessler, 2002: 958). Religious differences soon divided the Syriac language and literature into Eastern and Western. With the beginning of the fifth century AD, the situation changed and the Christian world faced new problems, and in the meantime, the Eastern Syrian Church became the center of controversy. Religious conflicts in Syria and the eastern provinces of the empire eventually led to the closure of the Persian school in Edessa in 489 AD by Zeno (Byzantine emperor). With the closure of this school, the only Nestorian ideology base in the west of the Euphrates was destroyed and therefore many students of this school migrated to the east and the territory of the Sassanid Empire (Asmussen, 1983). In this regard, the formation of the tradition of Syriac historiography came into play in the sixth century AD, when an important part of Syriac literature was composed of historiographical texts; The most important styles of Syriac historiography can be considered as chronicles, church histories and local histories of monasteries. The formation of the Syriac historiographical tradition coincided with the reign of the Sassanid kings in Iran. In order to be able to draw a logical conclusion from the non-reflection of Parthian history in Syriac sources, it was necessary to deal with the most important Syriac histories and events.

These event letters include:

- 1) Syriac yearbook belonging to the sixth century AD, written in the year 30 of the reign of Khosrow Anoshirvan.
- 2) The chronicle of Yaqub Adsaei, this chronicle was written in the late seventh century AD. (Hoyland, 1997: 410).

Although this event is very valuable for the history of the Sassanid kings and mentions the reign of the kings of this dynasty with great accuracy (in years and months), but it does not mention the Parthian kings.

- 3) The Chronicle of Elias Nasibini, the most important book of Elias, is his chronicle, which covers the news of the world from the beginning of creation until the year 1018 AD.

This chronicle is one of the most important historical sources, especially for the Sassanid era (Hoyland, 1997: 422).

This chronicle provides a detailed list of all the kings of the world dynasties (including the Achaemenid and Sassanid kings). However, there is no trace of the Parthian kings in this chronicle.

4) The Chronicle of Michael the Syrian, which is one of the largest and most important Syriac chronicles.

The chronicle he wrote covers the events of the world from the time of creation until 1195 AD. (Howard-Johnston, 2010: 68).

This chronicle has used various sources to write the history of each dynasty, and specifically in the history section of the Sassanid kings, it is certain that it has used ancient sources that have been influenced by Iranian historiography.

In this event, despite the fact that the history of the Sassanid kings is mentioned in great detail, the Parthian kings have been completely ignored.

5) Ibn Hebrew's chronicle (Hoyland, 1997: 423). In this text, too, the Parthian kings are completely absent and no mention is made of them.

6) The chronicle of Arbela or the church history of Adiabneh, which is one of the Syriac texts that covers all the events mentioned in it, the late Parthian period and a large part of the history of the Sassanid period.

For this reason, since this text was introduced by Alphonse Mingana (Mingana, 1907: 1-17), it has always been of great interest to scholars of Sassanid history. This chronicle is the only Syriac text that provides information about the last Parthian kings and even a history of the extinction of this dynasty (Mingana, 1907: 25) for which scholars have provided reasons for the non-authenticity of this text. In general, in the sixth century AD, at the same time with the emergence of the tradition of Syriac historiography, a new wave of collection of historical and national narrations by the Iranians had begun, in which the history of the Parthians was deliberately ignored.

تاریخ اشکانیان و منابع سریانی نگاهی به تأثیر سنت تاریخ نگاری ملی ایرانیان بر منابع سریانی^۱

نرگس اسدپور^۲

دانشجوی دکتری گروه باستان‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

کمال‌الدین نیکنامی

استاد گروه باستان‌شناسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۷/۰۶؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۲۰

علمی - پژوهشی

چکیده

در مطالعات دوران تاریخی ایران با رگه های ناپیدا و آشکار از امپراتوری پر رمز و راز اشکانی مواجه ایم که عده ای از مورخان و اندیشمندان را به خود علاقمند کرده است. پژوهش‌های امروزی با استفاده از منابع یونانی، رومی، ارمنی، سریانی، منابع فارسی میانه، منابع اسلامی و همچنین یافته‌های باستان‌شناسی تاریخ اشکانیان را مورد مطالعه قرار داده و از تاریخ این سلسله در ابعاد مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی ابهام‌زدایی نموده‌اند. امروزه بازسازی بخشی از تاریخ شاهنشاهی اشکانی بر پایه متون کهن تاریخی امکان‌پذیر است. تواریخ نگاشته شده به زبان سریانی، بخشی از مهم‌ترین منابع تاریخی جهت بازسازی تاریخ شرق نزدیک باستان را فراهم می‌کنند. این منابع برای بازسازی تاریخ ایران پیش از اسلام نیز دارای اهمیت هستند به‌گونه‌ای که نگارش تاریخ ایران در عهد ساسانی بدون بهره بردن از منابع سریانی امری بی‌هووده و ناقص خواهد بود. با چنین پیش‌زمینه‌ای هدف مقاله حاضر آن است که تاریخ شاهان اشکانی را در دسته‌ای از منابع ردیابی نماید. با بررسی تمام تواریخ موجود سریانی در نهایت مشخص می‌شود که این منابع به شکلی تعجب‌آور تماماً شاهان اشکانی را نادیده گرفته و هیچ نام و نشانی از آنها در این منابع یافت نمی‌شود. شاید در نگاه نخست عدم وجود تاریخ شاهان اشکانی در منابع سریانی این نکته را به ذهن آورد که دیگر نیاز و ضرورتی به بررسی این منابع در ارتباط با تاریخ اشکانیان وجود ندارد، اما برخلاف چنین دیدگاهی این مقاله بر آن است که چنین غیبتی را دست‌مایه قرار داده و نشان دهد که فراموشی شاهان اشکانی در منابع سریانی امری اتفاقی نبوده است بلکه کاملاً تحت تأثیر سنت تاریخ‌نگاری ایران در عصر ساسانی بوده. این در صورتی است که امروزه متون تاریخی نگاشته شده به زبان پهلوی در عصر ساسانی، از جمله خدای‌نامه از میان رفته است، این منابع سریانی به شکلی غیرمستقیم به ما نشان می‌دهند که چگونه تاریخ اشکانیان در تاریخ‌نگاری ملی ایرانیان یکسره نادیده گرفته شده بود.

واژه‌های کلیدی: اشکانیان، منابع سریانی، زبان سریانی، تاریخ‌نگاری، متون تاریخی

۱. مقدمه

پیش از پرداختن به موضوع بازتاب تاریخ اشکانیان در منابع سریانی، واجب است که مختصری در باب شکل‌گیری زبان سریانی و همچنین به وجود آمدن سنت تاریخ‌نگاری در ادبیات سریانی گفته شود. زبانی که ادبیات و متون سریانی بدان نوشته شده در حقیقت یکی از گویش‌های زبان آرامی است. زبان آرامی، که طی چندین قرن نقشی بسیار مهم در گسترش ارتباط میان سرزمین‌های شرق قدیم داشت، خود یکی از زبان‌های شاخه شمال‌غربی خانواده زبان‌های سامی است.^۱ کهن‌ترین شواهد بازمانده از زبان آرامی، کتیبه‌هایی متعلق به قرن دهم تا هشتم قبل از میلاد است که عمدتاً از محوطه‌هایی پراکنده در شمال سوریه و جنوب ترکیه امروزی به دست آمده‌اند (Fales, 2011: 555). زبان‌شناسان این دوره از زبان آرامی را، که کهن‌ترین دوره شناخته شده از این زبان است، اصطلاحاً «آرامی عتیق» خوانده‌اند (Müller-Kessler, 2002: 958). با وجود این، آنچه «آرامی عتیق» خوانده می‌شود لزوماً بیانگر یک زبان با ویژگی‌های آوایی و صرفی مشخص و ثابت

۱. این مقاله مستخرج از رساله دکتری است و در تهیه و تنظیم داده‌های آن و همچنین تبیین این اثر جناب آقای سجاد امیری باندپور

پژوهشگر زبان سریانی زحمات متحمل شده‌اند و جا دارد از زحمات بی دریغ ایشان تقدیر و تشکر به عمل آید.

asadpurnarges@gmail.com

۲. رایانامه نویسنده مسئول:

نیست، بلکه بسیاری از متون کتیبه‌های این دوره از زبان آرامی، بنا بر پراکنش جغرافیایی خود، تفاوت‌های آوایی، صرفی و نحوی مختصر و گاه عمده‌ای با یکدیگر نشان می‌دهند.^۲

در این پژوهش با بررسی و مطالعه منابع کتبی تاریخ‌نگاری سریانی سعی بر آن شد به نادیده گرفتن شاهان اشکانی در این دسته از منابع پاسخی سنجیده داده شود.

۱. تاریخچه زبان و ادبیات سریانی :

شاهان آشوری پس از بسط قدرت امپراتوری خود در غرب، در اواخر قرن هشتم قبل از میلاد، زبان آرامی را به‌عنوان زبان سیاسی خود، جهت گسترش ارتباط با سرزمین‌هایی که مردمان آن عموماً به یکی از زبان‌های سامی غربی سخن می‌گفتند، برگزیدند (Fales, 2007: 106-107) و این مهم با استخدام کاتبان آرامی زبان در دستگاه امپراتوری صورت گرفت (Tadmor, 1991: 420). شمار فراوان اسامی آرامی در متون اکدی به خط میخی حضور گسترده مردمان آرامی نژاد را در سرزمین میان‌رودان در این دوره ثابت می‌کند (Streck, 2011: 418). بنا بر نقوش دیواری کاخ‌های آشوری ما می‌دانیم که کاتبان آرامی و اکدی به شکلی هم‌زمان به ثبت رویدادها و یا فرمان‌ها سلطنتی بر روی پوست و گل می‌پرداختند (Thureau-Dangon & Dunand, 1936: Plate L). همچنین پاره‌ای از کاتبان آرامی دارای مهارت نگارش دوزبانه بودند که در متون اکدی برای ایشان از واژه ^{awēl}SE.PIR استفاده شده است (Lewy, 1954: 191). کاتبان آرامی عموماً متون خود را با رسم‌الخط الفبایی خاص زبان خود با قلم بر روی چرم یا پوست می‌نوشتند و این موضوع علاوه بر شواهد تصویری، به صراحت در نامه‌ای از سارگون دوم به سین-ایدینا از شهر اور به سال (۷۱۰ ق. م) ذکر شده است (Dietrich, 2003, no.2: 15_22). با این حال تعدادی متون آرامی بر روی الواح گلی نیز از این دوره در دست است.^۳

به طور کلی شواهد باقی مانده از اواخر قرن هشتم قبل از میلاد تایید می‌کنند که زبان آرامی به‌عنوان یک زبان میانجی^۴ میان دستگاه اداری امپراتوری آشور و اقوام غیر اکدی کاربرد داشته است^۵ و این زبان در کنار اکدی تبدیل به دومین زبان مهم شرق نزدیک باستان شد (Tadmor, 1991: 419).

طی دوره‌ای که امپراتوری بابل نو جانشین امپراتوری آشور شد، موقعیت زبان آرامی تضعیف نشد و ای‌بسا این زبان در این دوره در مناطقی که به تدریج فتح می‌شدند و به امپراتوری بابل نو افزوده می‌شدند رخنه کرده باشد. هنگامی که شاهان هخامنشی در نیمه دوم قرن ششم قبل از میلاد سرزمین میان‌رودان را فتح کردند و امپراتوری خود را گسترش دادند، کاربرد زبان آرامی را همچون ابزاری جهت برقراری ارتباط نوشتاری در نظام گسترده اداری خود تداوم بخشیدند و این امر پیشرفت و گسترش زبان آرامی را در بیشتر سرزمین‌های شرق نزدیک در پی داشت (Bae, 2004: 8-15). زبان آرامی در چنین پهنه وسیعی در دوران پیش از هخامنشیان یعنی امپراتوری آشور نو و سپس بابل نو گسترش یافت و چون زبان و خط آرامی در بسیاری از مناطق میان‌رودان و سوریه رواج داشت، پذیرش زبان و خط آرامی توسط هخامنشیان را باید گزینشی طبیعی و منطقی دانست.^۷

این دوره از زبان آرامی را که از حدود سال ۷۰۰ قبل از میلاد آغاز می‌شود و تا سقوط امپراتوری هخامنشی ادامه پیدا می‌کند عموم زبان‌شناسان «آرامی شاهنشاهی» و یا «آرامی رسمی» می‌خوانند (Gzella, 2015: 157). یکی از ویژگی‌های دوره زبان آرامی شاهنشاهی آن است که تفاوت‌های گویشی که در

کتیبه‌های دوره آرامی عتیق دیده می‌شدند در این دوره از میان رفته و ما عموماً با یک‌زبان یک‌دست و استاندارد روبرو هستیم (Yildiz, 2000:32).

منابع مکتوب زبان آرامی شاهنشاهی در دوره هخامنشی به اشکال مختلفی دیده می‌شود. این منابع که شامل متون ادبی، پاپیروس نوشته، سفال‌نوشت‌ها، کتیبه‌های سنگی و لوح‌های گلی است، در یک پهنه وسیع جغرافیایی، از بلخ در شرق تا مصر در غربی‌ترین سرحدات امپراتوری هخامنشی یافت شده‌اند.^۱ چنین گستردگی عظیمی نشان از اهمیت فوق‌العاده زبان آرامی در عهد هخامنشی دارد.

پس از فتح مشرق زمین به دست اسکندر، زبان یونانی در شهرهای هلنی ماب شرقی رفته‌رفته جایگزین زبان آرامی شد و نقش زبان میانجی آرامی از میان رفت. با چنین تحولی، زبان آرامی وارد مرحله‌ای تازه شد که غالباً از آن با عنوان دوره «آرامی میانه» (۳۰۰ ق.م الی ۲۰۰ میلادی) یاد می‌شود (Greenspahn, 2007: 7). مهم‌ترین ویژگی این دوره از زبان آرامی پدید آمدن شمار زیادی از گویش‌های محلی از این زبان است، چراکه پس از فروپاشی امپراتوری هخامنشی، ارتباط بسیاری از سرزمین‌های تابع امپراتوری با یکدیگر گسسته شد و زبان آرامی نیز نقش پررنگ خود را از دست داد. به همین روی با برآمدن زبان یونانی، همچون زبان میانجی در منطقه، زبان آرامی تنها در مناطقی دورافتاده از هم باقی ماند و این زبان در هرکدام از این مناطق مسیر تطور خویش را جداگانه پیمود که درنهایت منجر به پدید آمدن گویش‌هایی متفاوتی شد (Gzella, 2015: 217).

این گویش‌ها شامل آرامی یهودی در فلسطین (Sokoloff, 2002)، آرامی نبطی در شمال شبه‌جزیره عربستان (Morgenstern, 1999)، آرامی پالمیری و آرامی اِدسای در سوریه (Hillers & Cussini, 1996) و آرامی یهودیان بابل در بین‌النهرین (Morgenstern, 2011) بوده است. یکی از این گویش‌ها، گویش سریانی است که از آرامی رایج در شمال غربی میان رودان نشأت گرفت و مرکز آن شهر باستانی اِدسا بود، به گونه‌ای که در ساده‌ترین تعریف سریانی را می‌توان لهجه اِدسای زبان آرامی در دوره هلنیسم دانست (Brock, 1997: 7).

اِدسا یکی از شهرهای مهم واقع بر جاده‌های تجاری دوران باستان به حساب می‌آمد که صحرای سوریه را به کوهستان‌های جنوبی ارمنستان و همچنین سرزمین‌های غربی امپراتوری روم را به نواحی دوردست شرقی پیوند می‌دادند. این شهر در ۸۵ کیلومتری شرق رودخانه فرات، در سرچشمه یکی از شعب نهر بلیخو در جنوب کشور ترکیه امروزی قرار داشته است. نام این شهر در طول زمان به شکل‌هایی گوناگون ضبط شده است. «اِدسا» (در یونانی به شکل Ἐδεσσα) در حقیقت صورت یونانی نام این شهر است که نویسندگان سریانی آن را اُورهای (οῤιακ) می‌نامیدند و در آثار جغرافی‌نویسان دوران اسلامی به صورت الرها درآمد و امروزه نیز با نام اُورفای یکی از محوطه‌های باستانی کشور ترکیه به حساب می‌آید. با اینکه از این شهر به کرات در متون تاریخی به زبان‌های گوناگون یاد شده است، اما متأسفانه این منابع هیچ اطلاعاتی از این شهر پیش از دوره سلوکیان در اختیار ما قرار نمی‌دهند و از سویی دیگر عدم کاوش‌های هدفمند باستان‌شناسی در لایه‌های اولیه این ماندگاه، تاریخ نخستین احداث شهر را در هاله‌ای از ابهام قرار داده است. هرچند که همواره این احتمال توسط محققان مطرح بود که شهر اِدسای سلوکی بر روی یک ماندگاه کهن‌تر احداث شده است (Billerbeck, 1909) اما از سویی هیچ‌گاه نشانی از نام این شهر در مدارک پیش از سلوکی یافت نشده

بود تا اینکه در سال ۱۹۹۲ میلادی امیر هراک^۹ در مقاله‌ای مهم توانست نشانی از اشاره به این محل در الواح میخی به زبان اکدی متعلق به آرشیه‌های آشوری را بازیابد. با توجه به شواهدی که هراک ارائه داده است شهر اِدِسا را باید با ماندگاهی که در مدارک اکدی از آن با عنوان اَدَمِه (*'adme*) یاد شده است برابر دانست (Harrak, 1992). هرچند اطلاعاتی از این شهر در عهد هخامنشیان در دست نداریم اما می‌توان حدس زد این مکان به عنوان یک ایستگاه در شاهراه اصلی از شوش به سارد محل عبور کاروان‌ها و مسافران بوده است (Ross, 2001: 5).

در سال ۳۰۴ قبل از میلاد سلوکوس اول بر روی خرابه‌های این ماندگاه قدیمی شهری تازه بنا نهاد و چون این منطقه همچون پایتخت سرزمین مقدونیه، سرشار از آب‌های روان بود، آن را اِدِسا به معنای شهر آب‌ها نامید (Drijvers, 1980: 10-11). اطلاعات ما از اوضاع شهر اِدِسا در عهد سلوکیان بسیار اندک است. سکه‌های سلوکی ضرب شده در اِدِسا شاید از معدود شواهد تاریخی ما در این دوران باشد. نخستین سکه‌های ضرب شده در این شهر سکه‌هایی مفرغی متعلق به آنتیوخوس چهارم است (Babelon, 1904: 3).

شهر اِدِسا پس از حملات مهرداد اول به بین‌النهرین و عقب‌نشینی قدرت سلوکیان از منطقه در حدود سال ۱۳۲ قبل از میلاد، حکومتی مستقل با نام پادشاهی اوسروئنه^{۱۰} برپا کرد که شهر اِدِسا تختگاه شاهکان آن بشمار می‌رفت. این سرزمین در سال‌های بعد صحنه کشمکش میان رومیان و پارتیان گشت تا آن‌که در نهایت به سال ۲۴۴ میلادی به شکل رسمی به یکی از ایالات امپراتوری روم تبدیل شد.^{۱۱}

با وجود آنکه اِدِسا در ذات خود یک شهر تازه تأسیس یونانی بود اما فرهنگ بومی این شهر در دوران سلوکی و رومیان به هیچ روی متأثر از فرهنگ یونانی و رومی نبود و یک فرهنگ عمیق سامی بر آن حکم‌فرما بود. منابع تاریخی از شهر اِدِسا به عنوان سنگری در برابر هلنیسم، گهواره ادبیات سریانی و اولین پادشاهی مسیحی یاد می‌کنند (Harrak, 1992: 209).^{۱۲}

با وجود آن‌که می‌توان حدس زد که زبان سریانی به عنوان یکی از شاخه‌های آرامی میانه، مدت‌ها پیش از میلاد مسیح در ناحیه اِدِسا رایج بوده، اما قدیم‌ترین سند موجود به زبان سریانی کتیبه‌ای مشرکانه است که در فاصله ۷۳ کیلومتری غرب شهر اِدِسا قرار دارد و تاریخ آن متعلق به سال ۶ پس از میلاد است^{۱۳} و اینک با نام کتیبه AS55 شهرت دارد. زبان به کار رفته در این کتیبه نشان‌گر کهن‌ترین گونه شناخته شده از سریانی است که به نام «سریانی کهن»^{۱۴} شناخته می‌شود. علاوه بر کتیبه AS55 که در نوع خود کهن‌ترین است، تاکنون در حدود ۱۲۰ کتیبه دیگر متعلق به قرن اول و دوم میلادی در نواحی اطراف ادسا کشف شده است که همگی نماینده زبان سریانی کهن و دارای مضامین مشرکانه هستند.^{۱۵} اگرچه متون این کتیبه‌ها همگی دارای مضامین مشرکانه هستند و هیچ‌گونه ارتباطی را با سنت ادبی مسیحی رایج در سده‌های بعدی نشان نمی‌دهند، اما شناخت و بررسی این متون برای فهم چگونگی تکامل زبان سریانی و همچنین شناخت فرهنگ و تمدن ناحیه ادسا در قرون اولیه میلادی دارای اهمیت بسیار بالایی است.

در همین راستا، در حدود سال ۲۰۰ میلادی قسمت‌هایی از عهدعتیق از زبان عبری، و به احتمال فراوان بدست یهودیان تازه مسیحی شده به زبان سریانی ترجمه شد. به جز تأثیر یهودیان، گرایش‌های گنوسی رایج در منطقه اِدِسا نیز در برخی از کهن‌ترین آثار مسیحی سریانی همچون کتاب منسوب بردیسان مشاهده

می‌شود (Gzella, 2015: 374-376). با این حال بسیاری از نخستین متون مسیحی به زبان سریانی دارای تاریخ نگارش و نویسندگانی نامعلوم هستند که تا پایان قرن سوم میلادی توسط ساکنان مسیحی اِدِسا به زبان سریانی ترجمه و یا تألیف گشتند.^{۱۶}

آغاز نهضت نگارش متون مسیحی به زبان سریانی را در قرن سوم میلادی باید پایان دوران سریانی کهن و ورود به عصر تازه‌ای دانست که آن را دوران سریانی کلاسیک می‌نامند.^{۱۷} با رواج دیانت مسیحی در این نواحی آرامیان عیسوی خود را به سوریه منسوب کردند و سریانی نامیده شدند. چون اصطلاح آرام و آرامی در عهد عتیق مختص بت پرستان بود مسیحیان از آن روی برگرداندند بدین ترتیب زبان ایشان سریانی نامیده شد تا از زبان آرامیان بت پرست متمایز گردند.

در طول قرن چهارم میلادی نویسندگان برجسته‌ای همچون افرائیم و افرات آثار شاخصی به زبان سریانی نگاشتند که سهم فراوانی در ریشه دوانی ادبیات سریانی در منطقه داشتند.^{۱۸} اما به راستی آغاز گسترش ادبیات سریانی کلاسیک به عنوان زبان دینی مسیحیان شرق، پیوند نزدیکی با تأسیس مدرسه اِدِسا در حدود سال ۳۶۳ میلادی دارد. تأسیس این مدرسه بنابر متون سریانی به افرائیم قدیس منسوب است.^{۱۹} در این مدرسه و به منظور تهیه کتب درسی دانش‌آموزان، نهضت ترجمه‌هایی هدفمند از کتب یونانی به زبان سریانی آغاز گشت که از جمله آنها می‌توان به ترجمه سریانی تاریخ کلیسای اوزبیوس قیصرانی اشاره نمود.^{۲۰}

یکی از مهم‌ترین آثار تدوین شده به زبان سریانی در این دوران، کتاب عهد جدید سریانی، موسوم به پشیطتا^{۲۱} بود که زیر نظر ربولا، اسقف اِدِسا و در اوایل قرن پنجم میلادی انجام شد (Black, 1950: 203). اهمیت این ترجمه بدان پایه بود که توانست سنت ادبی سریانی را در کنار ادبیات یونانی تبدیل به یکی از تأثیرگذارترین جریان‌های ادبی در سوریه و بین‌النهرین کند و پس از آن بود که زبان سریانی به سرعت از سوی جوامع مسیحی غیر یونانی زبان شرق به عنوان زبان مشترک دینی پذیرفته شد (Gzella, 2015: 367). سریانیان اِدِسا در ارتباطات فرهنگی نیز نقش بزرگی ایفا کردند، اِدِسا در مرز میان عرصه تمدن یونانی و لاتین و عرصه تمدن مشرق زمین قرار داشت، و از یک سوی در آنجا علوم و فلسفه یونان به سریانی ترجمه و در شرق نزدیک منتشر می‌شد و از سوی دیگر، از آنجا، از شرق و شام دیانت مسیح و آثار ایران و میان‌رودان به دنیای غرب اشاعه می‌یافت. از تمام مشرق و به ویژه خاک ایران طلاب مسیحی به مدرسه اِدِسا فرستاده می‌شدند و سپس عقاید آن مدرسه را نزد تازه مسیحیان رواج می‌دادند.

اما اختلافات مذهبی باعث شد تا زبان و ادبیات سریانی خیلی زود به دو شاخه شرقی و غربی تقسیم شود. در سده پنجم میلادی کلیسای مسیحی سریانی دچار شقاق بزرگ شد؛ بر سر این اعتقاد که آیا عیسی مسیح دو طبیعت الهی و بشری داشته یا تنها دارای یک طبیعت واحد بوده است میان علمای مسیحی سریانی اختلاف بزرگی حادث شد و کلیسای سریانی به دو فرقه یا مذهب تقسیم شد. در طی سده چهارم میلادی شورای نیکیه^{۲۲} و اعتقادنامه معروف آن^{۲۳} کمک نمود تا جامعه مسیحیت اتحاد خود را در اصول اعتقادی حفظ کند،^{۲۴} اما با آغاز قرن پنجم میلادی اوضاع دگرگون گشت و دنیای مسیحیت خود را با مسائلی تازه روبرو دید و در این میان کلیسای شرقی سوریه تبدیل به کانونی برای مناقشات شد. گرچه ایجاد اختلافات عقیدتی میان مسیحیان را می‌توان در همان قرن‌های اول و دوم میلادی جست و جو کرد، اما به شکلی سمبلیک می‌توان سرآغاز این رویدادهای تازه را به زمانی مربوط دانست که نسطوریوس در سال ۴۲۹ میلادی به سمت بطریق

کلیسای قسطنطنیه رسید. وی از همان ابتدا نظریاتی را عنوان کرد که برای بسیاری از مسیحیان تازگی داشت. از جمله این نظریات می‌توان به مادر خدا نبودن مریم مقدس اشاره کرد. همچنین آرای دیوفیزیستی^{۲۵} وی که مبنی بر طبیعت دوگانه مسیح بود، برخاسته از تعلیمات دیودوروس سوسوسی^{۲۶} و تئودوروس مومپسوئستیایی بود. نظرات نسطوریوس که در حقیقت صورتی بسط یافته از تعلیم دیودوروس و تئودوروس بود، سرانجام تئودیوس دوم (۴۰۲ - ۴۵۰ م) امپراطور وقت را مجبور به برپایی یک شورای عمومی نمود. در این میان بزرگترین مخالف نسطوریوس، سیریل بطریق اسکندریه بود که از بزرگ‌ترین هواداران مکتب یگانگی طبیعت عیسی مسیح به شمار می‌رفت. تلاش‌های او در شورای افسوس (۴۳۱ م) منجر به محکوم شدن نسطوریوس در غیاب هوادارانش شد. سیریل موفق شد در مخالفت با نسطوریوس نظر مساعد یوحنا بطریق انطاکیه را جلب نماید و این قضیه منجر به اتحاد کلیساهای انطاکیه و اسکندریه شد.^{۲۷} پس از شورای افسوس تنها پایگاه عقاید نسطوری مدرسه ایرانیان در اِدِسا بود حال آنکه بیشتر مسیحیان سوریه به پیروی از کلیسای انطاکیه هوادار مکتب میافیزیت (که بعدها به مذهب یعقوبی مشهور شد) بودند. درگیری‌های مذهبی در سوریه و استان‌های شرقی امپراتوری باعث شد تا در نهایت به سال ۴۸۹ میلادی زنو (امپراطور بیزانس) دستور به تعطیلی مدرسه ایرانیان در ادسا بدهد. با تعطیلی این مدرسه تنها پایگاه عقاید نسطوری در غرب فرات از میان رفت و از این روی بسیاری از شاگردان این مدرسه به سوی شرق و قلمرو شاهنشاهی ساسانی کوچ نمودند (Asmussen, 1983). این انشعاب و انقسام مذهبی میان مسیحیان سریانی به جدایی ادبی و فرهنگی منجر شد. در نتیجه دو مکتب ادبی و دو گویش سریانی شرقی و غربی جدا از یکدیگر تحول یافتند.

۲. شکل‌گیری سنت تاریخ‌نگاری سریانی در سده ششم میلادی:

بخش مهمی از ادبیات سریانی را متون تاریخ‌نگاری تشکیل می‌دهد؛ لیکن این بخش از ادبیات سریانی، کمی دیرتر از سایر گونه‌های ادبی سریانی شکل گرفت.^{۲۸} نخستین تلاش‌های نویسندگان سریانی برای نگارش تاریخ را می‌توان در پاره‌ای از متون قرن پنجم میلادی، همچون افسانه یولیانوس^{۲۹} مشاهده نمود که وود^{۳۰} برای آنها از اصطلاح متون «شبه‌تواریخ»^{۳۱} استفاده کرده است (Wood, Unpublished). اما در حقیقت آغاز سنت تاریخ‌نگاری سریانی را باید از ابتدای قرن ششم میلادی دانست. متون تاریخ‌نگار سریانی پس از این زمان حجم قابل توجهی از آثار مختلف را در قالب سبک‌های متفاوت تشکیل می‌دهد. مهم‌ترین سبک‌های تاریخ‌نگاری سریانی را می‌توان رویدادنامه‌ها، تواریخ کلیسایی^{۳۲} و تواریخ محلی صومعه‌ها^{۳۳} دانست.

ریشه‌های سبک رویدادنامه‌نویسی سریانی را باید در سنت رویدادنامه‌نویسی مسیحی-یونانی و به خصوص رویدادنامه اُوزبیوس قیصرانی جست و جو کرد. پیش از اُوزبیوس و حتی پیش از پیدایش دین مسیحیت، رویدادنامه‌نویسی یکی از گونه‌های تاریخ‌نگاری در دوران هلنیسم به‌شمار می‌رفت و رویدادنامه^{۳۴} اراتوستن اسکندرانی^{۳۵} (احتمالاً نگاشته شده در حدود سال ۲۰۰ قبل از میلاد) را باید از نخستین نمونه‌های این سبک تاریخ‌نویسی دانست که شامل اخبار جهان از سقوط شهر تروی تا مرگ اسکندر بوده است. همچنین در دوران شکوفایی ادبیات مسیحی، اُوزبیوس نخستین کسی نبود که دست به نگارش رویدادنامه زد. ما از طریق متون تاریخی متأخرتر با نمونه‌هایی از رویدادنامه‌های مسیحی پیش از اوزیبیوس آشنا هستیم. از جمله باید به

رویدادنامه یونانی یولیوس آفریکانوس^{۳۶} (۱۶۰ تا ۲۴۰ میلادی) اشاره نمود که شامل اخبار جهان از آغاز آفرینش تا سال ۲۱۷ میلادی بوده است (Wallraff, 2010). این رویدادنامه امروزه از میان رفته و تنها قطعاتی از آن در آثار مورخان سپسین نظیر گئورگ سینکلوس^{۳۷} قابل بازسازی است.

با وجود این اوزیبوس با نگارش رویدادنامه خود مدلی را در سنت رویدادنامه نویسی به وجود آورد که پس از او تبدیل به رایج ترین سبک رویدادنامه نویسی در ادبیات مسیحی شد، به شکلی که کروک^{۳۸} رویدادنامه اوزیبوس را یکی از تأثیرگذارترین کتابهای نگاشته شده در تمام ادوار خوانده است (Croke, 1982: 195). متأسفانه نسخه اصل یونانی رویدادنامه اوزیبوس امروزه از میان رفته است و ما از صورت اصیل متن آگاه نیستیم، با این حال دو ترجمه کهن از این متن در دست است. نخست ترجمه ای به زبان لاتین توسط پرنیموس قدیس (جروم)^{۳۹} که در حدود سال ۳۸۰ میلادی و بسیار نزدیک به تاریخ نگارش متن یونانی توسط اوزیبوس انجام شده است، اما تنها شامل نیمه دوم رویدادنامه اوزیبوس است.^{۴۰} دوم، ترجمه ای به زبان ارمنی که در حدود سال ۶۰۰ میلادی توسط مترجمی ناشناس انجام شده است و شامل تمام بخش های رویدادنامه است.^{۴۱} با این دو ترجمه ما تا حدودی قادر به بازسازی متن اصلی رویدادنامه هستیم. همچنین بنابر شواهدی، رویدادنامه اوزیبوس به زبان سریانی نیز ترجمه شده بود که امروزه نشانی از آن در دست نیست (Witakowski, 2000: 427). زمان دقیق و همچنین مترجم سریانی رویدادنامه مشخص نیست. تنها اشاره مستقیم به مترجم سریانی رویدادنامه اوزیبوس در فهرست عبدیشوع نصیبینی یافت می شود.^{۴۲} بنابر نوشته عبیدشوع، مترجم سریانی رویدادنامه اوزیبوس شخصی با نام شمعون بیت گرمایی بوده است که احتمالاً در قرن ششم میلادی می زیسته است (Hoyland, 1997: 390). این ترجمه را باید از مهم ترین زمینه های شکل گیری سنت رویدادنامه نویسی سریانی دانست که در ادبیات سریانی عموماً با عنوان *ܘܘܝܘܠܝܘܣܝܘܬܐ*^{۴۳} شناخته می شوند.

شهر اِدِسا را، به عنوان خاستگاه زبان و ادبیات سریانی، همچنین باید مهد به وجود آمدن سنت رویدادنامه نویسی سریانی دانست. کهن ترین نمونه رویدادنامه های سریانی را که امروزه به دست ما رسیده است و در حقیقت باید آن را از نخستین تلاش های ادیبان سریانی در رویدادنامه نویسی دانست، رویدادنامه بی نام اِدِسایی منسوب به یوشع ستون نشین است. همچنین در کنار این رویدادنامه باید به شکلی خاص به رویدادنامه بی نام دیگری موسوم به رویدادنامه اِدِسا اشاره نمود. بدین سان مشخص می شود که شکل گیری سنت تاریخ نگاری سریانی همزمان با زمامداری شاهان ساسانی در ایران بوده است. از قضا سده ششم میلادی مصادف با دوره ای است که ایرانیان به دنبال جمع آوری روایات تاریخی خود بوده و بنابر فرضیه ای پذیرفته شده از زمان نولدکه به این سوی، در این زمان صورت نهایی کتاب خداینامه تدوین شد (Hämelen-Anttila, 2018: 2).

۳. تاریخ اشکانیان و تواریخ سریانی

برای آنکه بتوانیم از عدم بازتاب تاریخ اشکانیان در منابع سریانی یک نتیجه گیری منطقی انجام دهیم لازم است تا ابتدا به بررسی مهمترین تواریخ و رویدادنامه های سریانی بپردازیم. نخست باید به یک سالنامه سریانی متعلق به سده ششم میلادی اشاره نمود که در سال سی از سلطنت خسرو انوشیروان نگاشته شده است. این سالنامه از جمله منابع بسیار ناشناخته سریانی است که فهرستی از شاهان ایرانی از زمان داریوش هخامنشی

تا خسرو انوشیروان را ارائه می‌دهد.^{۴۴} این سالنامه که به احتمال فراوان در قلمرو دولت ساسانی نگاشته شده است پس از سلطنت داریوش سوم بلافاصله به سلطنت اردشیر پسر بابک می‌پردازد و کاملاً شاهان اشکانی را نادیده می‌گیرد. از آنجایی که این سالنامه دارای جزئیات ارزشمندی از القاب و عناوین شاهان ساسانی است به نظر می‌رسد که کاملاً تحت تأثیر سنت تاریخ‌نگاری ساسانی قرار داشته است.^{۴۵}

پس از آن باید به رویدادنامه یعقوب ادسایی اشاره نمود. این رویدادنامه در اواخر سده هفتم میلادی نگاشته شده است و شرح حوادث عالم تا سال ۶۹۲ را ذکر کرده است. تنها نسخه خطی موجود از این رویدادنامه امروزه در موزه بریتانیا نگهداری می‌شود. یعقوب در تنظیم رویدادنامه خود از منابع کهن با ارزشی استفاده نموده است و اگرچه نامی از منابع مورد استفاده خود نمی‌برد؛ اما می‌توان حدس زد که او از منابع یونانی و همچنین تواریخ سریانی و نیز حداقل یک فهرست از شاهان ایران استفاده نموده است (Hoyland, 1997:410). این رویدادنامه همچنین خود تبدیل به یکی از منابع اصلی رویدادنامه‌های سریانی بعد از خود گشت. این رویدادنامه اگرچه برای تاریخ شاهان ساسانی دارای ارزش بسیار زیادی است و مدت سلطنت شاهان این سلسله را با دقت فراوانی (در سال و ماه) ذکر کرده است اما اشاره به شاهان اشکانی نمی‌کند.

از نیمه دوم قرن هشتم میلادی سبکی تازه در ادبیات رویدادنامه نویسی سریانی ظاهر می‌شود که ما در اینجا به آن رویدادنامه‌های مفصل می‌گوییم. از این دوران تا نیمه نخست قرن سیزدهم میلادی و افول ادبیات سریانی از پس حملات ویرانگر مغولان، این رویدادنامه‌های مفصل تبدیل به مهم‌ترین تاریخ‌نگارهای ادبیات سریانی می‌شوند (Brock, 1997: 7).

نخستین و تنها نمونه از رویدادنامه‌های مفصل سریانی شرقی که امروزه بدست ما رسیده است رویدادنامه الیاس نصیبینی است. الیاس در سال ۹۷۵ میلادی در روستای شینایا^{۴۶} متولد شد و در سال ۱۰۰۸ میلادی به سمت مطرانی شهر نصیبین رسید و تا زمان مرگش یعنی سال ۱۰۴۶ میلادی در این سیمت بود.^{۴۷} او آثار بسیار زیادی با موضوعات مختلف به زبان سریانی نگاشت از جمله دستور زبانی برای زبان سریانی.^{۴۸} اما مهم‌ترین کتاب الیاس، رویدادنامه او است که شرح اخبار جهان از آغاز خلقت تا سال ۱۰۱۸ میلادی را در بر می‌گیرد. این رویدادنامه در دو بخش تنظیم شده است. نخست فهرستی از رویدادهای سال‌های جهان و دوم شرح مفصل‌تر وقایع هر سال. این رویدادنامه یکی از مهم‌ترین منابع تاریخی به خصوص برای دوران ساسانی به شمار می‌رود چراکه بسیاری از منابع کهنی که الیاس برای نگارش کتاب خویش از آن‌ها استفاده کرده است امروزه از میان رفته‌اند.^{۴۹} این رویدادنامه در سال ۱۰۱۹ میلادی در دو نسخه سریانی و عربی نگاشته شده است و هر دو نسخه در کنار یکدیگر در یک نسخه خطی کهن با تاریخ رونویسی ۱۰۱۹ میلادی بازمانده‌اند. این نسخه خطی امروزه با شماره (B.M.Add.7197) در کتابخانه بریتانیا نگهداری می‌شود و شامل ۱۰۶ برگه است و در بسیار از قسمت‌هایش دچار آسیب دیدگی شده است.^{۵۰} بررسی نسخه خطی نشان می‌دهد در حالی که متن عربی رویدادنامه با پنج دست‌خط مختلف نگاشته شده است، اما متن سریانی یکپارچه است و معمولاً چنین فرض می‌شود که متن سریانی به دست‌خط خود الیاس تحریر شده است و احتمالاً پیش‌نویسی برای کاتبان عربی بوده است (Hoyland, 1997:422). این رویدادنامه فهرستی مفصل از تمام شاهان

سلسله‌های عالم (از جمله شاهان هخامنشی و ساسانی) را به دست می‌دهد با این وجود هیچ نشانی از شاهان اشکانی در این رویدادنامه وجود ندارد.

یکی از بزرگ‌ترین و مهم‌ترین رویدادنامه‌های سریانی، رویدادنامه میخاییل سریانی است. میخاییل، بطریق کلیسای یعقوبی انطاکیه در سال ۱۱۲۶ میلادی در شهر ملیطین متولد شد.^{۵۱} رویدادنامه‌ای که او به رشته تحریر درآورد شرح وقایع جهان از زمان خلقت تا سال ۱۱۹۵ میلادی را در بر می‌گیرد. تاریخ نگارش این اثر باید میان سال‌های ۱۱۹۵ تا زمان مرگ میخاییل یعنی ۱۱۹۹ میلادی دانست (Howard-Johnston, 2010: 68). روایات رویدادنامه میخاییل با وجود تاریخ نگارش متأخرش، به دلیل استفاده از منابعی که اینک بدست ما نرسیده‌اند دارای اهمیت است.^{۵۲} یگانه نسخه خطی بازمانده از این رویدادنامه که دارای تاریخ رونویسی ۱۵۹۸ میلادی است در سال ۱۸۸۸ میلادی در شهر اورفای ترکیه کشف شد (Brock, 2003: 16). این نسخه خطی امروزه در کلیسایی در شهر حلب سوریه نگهداری می‌شود و برای محققان قابل دسترس نیست. با این حال در سال ۱۸۸۸ میلادی، شابو موفق شد رونویسی از این نسخه خطی تهیه کند و بر اساس همین نسخه رونوشت، متن سریانی این رویدادنامه را ویرایش و به همراه ترجمه‌ای به زبان فرانسه منتشر نمود (Chabot, 1889). همان طور که گفته شد نسخه خطی این رویدادنامه امروزه تقریباً غیرقابل دسترس است، با این حال انتشارات گرگیاس^{۵۳} در سال ۲۰۰۹ میلادی با بدست آوردن حقوق انحصاری برای چاپ این نسخه دست نویس توانست برای نخستین بار یک نسخه کلیشه از اصل دست‌نویس تهیه نماید و در سال ۲۰۰۹ میلادی گرگوریس یوحنا ابراهیم ویرایش تازه‌ای از متن سریانی این رویدادنامه را بر اساس این کلیشه منتشر ساخت (Ibrahim, 2009). همچنین نسخه‌ای مختصر به زبان ارمنی که در سال ۱۲۴۸ میلادی از اصل سریانی انجام شده است امروزه در دست است. جز این، یک ترجمه کهن عربی از این متن در دست است که به احتمال فراوان بر اساس نسخه اورفای انجام شده است. این نسخه عربی که اینک با شماره B.L.Ms.Or.44.2 در کتابخانه بریتانیا نگهداری می‌شود، این رویدادنامه برای نگارش تاریخ هر کدام از سلسله‌ها از منابع متنوعی استفاده کرده است و به طور مشخص در بخش تاریخ شاهان ساسانی مسلم است که از منابعی کهن استفاده نموده که تحت تأثیر تاریخ‌نگاری ایرانی بوده است. در این رویدادنامه نیز با وجود آنکه تاریخ شاهان ساسانی با جزئیات فراوان ذکر شده است شاهان اشکانی به کل نادیده گرفته شده‌اند.

در نهایت باید به آخرین رویدادنامه مفصل سریانی و یکی از آخرین متون تاریخی ادبیات کلاسیک سریانی یعنی رویدادنامه ابن عبری اشاره نمود. گرگیوری ابوالفرج جمال‌الدین ملقب به ابن عبری در سال ۱۲۲۵ میلادی در شهر ملیطه و در خانواده‌ای یعقوبی مذهب به دنیا آمد. وی از برجسته‌ترین نویسندگان در کلام سریانی بوده است که زبان عربی را نیز در حد کمال می‌دانسته است. وی خالق آثار فراوانی به زبان‌های سریانی و عربی است و یکی از مشهورترین آثار وی رویدادنامه او است که به شکلی مداوم میان سال‌های ۱۲۷۶ تا ۱۲۸۶ میلادی در حال نگارش بوده است (Hoyland, 1997: 423). این رویدادنامه مفصل به دو قسمت کاملاً متفاوت از هم یعنی تاریخ دنیوی و تاریخ کلیسایی تقسیم می‌شود، تا بدان‌جا که بیشتر محققان این دو بخش را معمولاً به شکلی جدا از هم مورد بررسی قرار داده‌اند. تاریخ دنیوی رویدادنامه ابن عبری به یازده بخش تقسیم شده است که نه بخش اول آن شامل سلسله‌های قبل از برآمدن اسلام است و مهم‌ترین منبع ابن عبری در نگارش اخبار این دوران کتاب رویدادنامه میخاییل سریانی بوده است و جز آنچه در کتاب

میخاییل آمده است در این جا دیده نمی‌شود. ابن‌عبری در اواخر عمر خود خلاصه‌ای از تاریخ دنیوی خود را به زبان عربی نگاشت که با نام مختصرالتواریخ الدول شناخته می‌شود.^{۵۴} از سویی دیگر تاریخ کلیسایی ابن‌عبری از منابع بسیار مهم و کمتر شناخته شده برای دوران ساسانی به‌شمار می‌رود چراکه ابن‌عبری در این بخش به تاریخ کلیسای نسطوری نیز پرداخته است و از این جهت در میان تواریخ سریانی غربی یگانه است و از آنجایی که ابن‌عبری طی سال‌ها به سرزمین‌های شرقی در رفت و آمد بوده است از جمله مراکزی همچون موصل و مراغه، به احتمال فراوان بخش تاریخ کلیسای نسطوری خود را از منابع شرقی محلی برداشت کرده است از این روی مطالب وی در این بخش بسیار بااهمیت است (Takahashi, 2005: 75). از رویدادنامه ابن‌عبری (تاریخ دنیوی و کلیسایی) شمار زیادی نسخ‌خطی باقی مانده است. پاره‌ای از نسخ تاریخ دنیوی و کلیسایی را باهم دارد و در پاره‌ای دیگر تنها یکی از این دو وجود دارد.^{۵۵} رویدادنامه ابن‌عبری را پایان دوران کلاسیک ادبیات سریانی دانست و پس از آن و با حملات ویرانگر مغولان به سرزمین‌های خلافت شرقی، ادبیات سریانی وارد دورانی از رکود می‌شود (Brock, 2009: 48). در این رویدادنامه نیز شاهان اشکانی کاملاً غایب هستند و نشانی از آنها آورده نشده است.

۴. شاهان اشکانی در رویدادنامه آریلا

رویدادنامه آریلا و یا تاریخ کلیسایی آدیابنه، از جمله متون سریانی است که تمام وقایع ذکر شده در آن، اواخر دوران اشکانی و بخش زیادی از تاریخ دوره ساسانی را در بر می‌گیرد. بدین جهت، از زمانی که این متن توسط آلفونس مینگانا معرفی شد (Mingana, 1907: 1-170)، همواره بسیار مورد توجه محققان تاریخ دوره ساسانی بوده است. این رویدادنامه تنها متن سریانی است که اطلاعاتی در خصوص آخرین شاهان اشکانی بدست می‌دهد و حتی تاریخی از انقراض این سلسله بدست می‌دهد. آنگونه که ناشر این متن، مینگانا یادآور شده است این متن در اواسط سده هفتم میلادی نگاشته است (Mingana, 1907: 25). حال سوال اساسی اینجاست که چگونه است در حالی که تمام منابع سریانی دیگر یادی از شاهان اشکانی نمی‌کنند این متن اطلاعاتی با جزئیاتی گاه حیرت آور در خصوص شاهان این سلسله در اختیار ما قرار می‌دهد؟

کلید حل این معما در بررسی اصالت این متن سریانی است. از همان ابتدا که این متن معرفی شد عده‌ای از محققان از جمله پائول پیترز به اصالت این متن شک کردند (Peeters, 1915). پرداختن به تمام جزئیات مربوط به اصالت این متن خارج از حوصله این نوشتار است اما باید خاطر نشان کرد که پس پیترز در سال‌های اخیر نیز محققان دلایل بیشتری از خصوص عدم اصالت این متن ارائه کرده‌اند (Walker, 2006: 287-290). همچنین تنها نسخه خطی موجود از این متن که در اواخر سده نوزدهم میلادی رونویسی شده است توسط مینگانا به قیمت ۵۰۰ فرانک به کتابخانه دولتی برلین فروخته شده است و امروزه اسنادی در دست است که نشان می‌دهد «مینگانا» متنی برساخته توسط خود را به دست کاتبی ماهر در شمال عراق سپرده تا آن را به تحریر درآورد (Birdman, 2012: 35). به احتمال فراوان هدف مینگانا از چنین کاری ارائه متنی تازه بوده است که مورد توجه خریداران و محققان قرا بگیرد. از این روی با پیروی از نظر اکثر پژوهشگران معتبر مطالعات سریانی نباید به متن این رویدادنامه اعتماد نمود و آنچه از تاریخ شاهان اشکانی در این رویدادنامه آورده شده است حاصل جعل یک شرق شناس معاصر بوده است (Fiey, 1967: 265).

۵. جمع بندی

بنابر آنچه گفته شد گویش سریانی در عهد اشکانی از زبان آرامی مشتق شد، اما ادبیات سریانی و به خصوص تاریخ نگاری سریانی هم زمان با حکومت ساسانیان در ایران سر برآورد. نویسندگان سریانی که در قلمرو دولت ساسانی می زیستند در نگارش تاریخ ایرانیان بسیار تحت تأثیر سنت تاریخ نگاری ایرانیان قرار گرفته بودند. در سده ششم میلادی یعنی همزمان با برآمدن سنت تاریخ نگاری سریانی، موج تازه ای از جمع آوری روایات تاریخی و ملی از سوی ایرانیان به جریان افتاده بود که در آن به شکلی عمده تاریخ اشکانیان نادیده گرفته شده بود. این موضوع پیش از این از طریق بررسی تواریخ دوره اسلامی (به زبان های عربی و فارسی نو) کاملاً شناخته شده بود، اما تا کنون این موضوع از دریچه منابع سریانی نگریسته نشده بود. منابع سریانی تحت تأثیر تاریخ نگاری ملی دوره ساسانی به هیچ روی شاهان اشکانی را نمی شناسند و در جالب ترین نمونه، یعنی سالنامه ای که در سال سی از سلطنت خسرو انوشیروان نگاشته شده است میان شاهان هخامنشی و ساسانی هیچ فاصله ای وجود ندارد. از آنجایی که امروزه متون بسیار اندکی از منابع تاریخ نگاری به زبان پهلوی باقی مانده است استفاده از این منابع سریانی به ما این کمک را می کند تا بدانیم شاهان اشکانی در سنت تاریخ نگاری ایرانی به چه شدتی نادیده گرفته شده بوند به خصوص آنکه بسیاری از این منابع سریانی از جمله یعقوب ادسایبی، الیاس نصیبینی، میخیائیل سریانی و ابن عبری به منابعی از سالنامه های ایرانی دسترسی داشته اند.

پی نوشت ها:

۱. خانواده زبان های سامی بنابر سنت از سوی زبان شناسان به دو شاخه اصلی غربی و شرقی تقسیم می شود (Huehnergard, 1995: 264). مهم ترین زبان های متعلق به شاخه سامی شرقی، اکدی و ابلایی بودند که هر دو امروزه خاموش گشته اند (Yildiz, 2000: 24). شاخه غربی زبان های سامی خود به دو زیرشاخه شمالی و جنوبی تقسیم می شود (Knauf, 2007: 258). در این میان زبان آرامی در کنار زبان هایی همچون عبری و اوگاریت و فینیقی به زیر شاخه شمالی تعلق دارد. برای آگاهی از تقسیم بندی زبان های سامی بنگرید به:

Rubin, 2010.

همچنین برای آگاهی بیشتر در خصوص هر یک از زبان های سامی رجوع کنید به:

Rubin, 2010.

۲. برای بررسی تفاوت های دسته زبان های موسوم به آرامی عتیق رجوع کنید به:

Huehnergard 1995.

همچنین بنگرید به:

Greenfiled 1978.

۳. برای فهرستی کامل از این آثار بنگرید به: Fales, 1986.

4. Lingua Franca

۵. به عنوان مثال بر اساس کتاب دوم پادشاهان (فصل ۱۸ بند ۲۶) در پایان قرن هشتم میلادی زبان آرامی، زبانی بین المللی بوده که مأموران بلند مرتبه و رسمی آشوری و یهودی آن را متوجه می شدند و از طریق آن با یکدیگر سخن می گفتند. همچنین شمار فراوانی از متون آرامی که در کنار متون اکدی از آرشیه های آشوری به دست آمده اند مؤید نقش رسمی زبان آرامی در نظام اداری

دولت آشورنو است. به عنوان نمونه می‌توان به متون آرامی و اکدی بدست آمده از محوطه تل شیوخ فوقانی در سوریه امروزی اشاره کرد (Bachelot&Fales, 2005). همچنین برای نقش زبان آرامی در دستگاه دیوانی آشور بنگرید به: Fales 2007.
۶. برای فهرستی از متون آرامی در دوره بابل نو بنگرید به:

Greenfiled, 1985: 699-700.

۷. برای بررسی گسترش زبان آرامی در عهد هخامنشی رجوع کنید به:

Folmer, 1995: 1-16.

۸. از جمله مهم‌ترین این شواهد باید به اسناد آرامی بلخ اشاره نمود (Naveh&Shaked, 2012). همچنین پاپيروس‌های یافت شده از پادگان نظامی یهودیان مصر در الفانتین را باید از برجسته‌ترین شواهد زبان آرامی در عصر هخامنشی دانست (Sprenghing, 1917). قطعات آرامی کتاب مقدس، شامل بخش‌های عدرا ۸-۴/۶، ۲۶-۷/۱۲ و دانیال ۷-۲/۴، ۲۸ و ارمیا ۱۰/۱۱ و آفرینش ۳۱/۴۷، نیز از شواهد جالب توجه آرامی هخامنشی است. از دیگر شواهد رواج زبان آرامی در دوره هخامنشی، نوشته‌های آرامی به دست آمده از محوطه تخت جمشید (Bowman, 1970) و همچنین نسخه آرامی کتیبه داریوش در بیستون (Greenfield & Others, 1982) است. برای دیدن فهرستی کامل‌تر از متون آرامی شاهنشاهی در دوره هخامنشی رجوع کنید به:

Greenfiled, 1985: 700-705.

9. Amir Harrak.

۱۰. این نام در حقیقت صورت یونانی شده نام $\mu\alpha\tau\alpha\lambda\alpha\sigma$ (byt 'wrhy) است.

۱۱. برای تاریخ مفصل شهر ادسا و شاهک‌نشین اوسروئنه در این دوران رجوع کنید به:

Ross, 2001.

۱۲. برای داستان نامه‌نگاری عیسی و آبگار پنجم، شاهک اُسروئنه، و ایمان آوردن آبگار به عیسی بنگرید به:

Eusebius, I: xiii.

برای اطلاعات بیشتر در خصوص فرهنگ بومی ادسا در دوره هلنیسم و رومی بنگرید به:

Drijvers, 1980.

۱۳. برای سیستم گاهنگاری در کتیبه‌های سریانی کهن بنگرید به:

Al-Jadir, 2006.

14. Old Syriac.

۱۵. برای متن سریانی و ترجمه انگلیسی تمامی کتیبه‌های سریانی کهن شناخته شده رجوع کنید به:

Drijvers& Healey, 1999.

۱۶. برای نمونه باید به مجموعه‌ای موسوم به قصاید سلیمان اشاره نمود که مشتمل بر ۴۲ قصیده کوتاه است و توسط نویسنده‌ای ناشناس در اواخر قرن سوم میلادی تنظیم شده است. برای فهرستی از نخستین متون کلاسیک سریانی در قرن سوم میلادی بنگرید به:

Brock, 1997: 13-19.

۱۷. اگرچه از قرن سوم میلادی متون مسیحی به زبان سریانی نگاشته شدند، کهن‌ترین نسخه خطی سریانی با مضمون مسیحی نسخه‌ای با شماره Br.Add.12,150، متعلق به موزه بریتانیا است. این نسخه خطی در حقیقت جُنْگی از متون مختلف است که همگی از زبان یونانی به سریانی ترجمه شده‌اند و در سال ۴۱۱ میلادی توسط کاتبی به نام یعقوب در شهر ادسا رونویسی شده است. برای مشخصات این نسخه خطی بنگرید به:

Wright, 1871: 631

تا پیش از این تصور می‌شد که این نسخه علاوه بر اینکه کهن‌ترین نسخه خطی سریانی مسیحی است که ما می‌شناسیم، کهن‌ترین متن با مضمون مسیحی به زبان سریانی که تا به امروز به دست ما رسیده است نیز هست. با این حال در سال ۲۰۰۷ میلادی در شمال شرقی حلب در سوریه، کتیبه‌ای به زبان سریانی با مضمون مسیحی بر روی قطعات موزاییکی کشف شد که

- Chatonnet (and Desreumaux, 2013).
۱۸. برای سروده‌های منسوب به افرئیم بنگرید به:
- McVey, 1989.
همچنین برای آشنایی با زندگانی و آثار افرات بنگرید به:
- Lehto, 2010.
۱۹. برای بررسی تاریخچه تأسیس مدرسه ادسا بنگرید به:
- Vööbus, 1965: 7-30.
۲۰. برای متن ویراسته سریانی و ترجمه انگلیسی نسخه سریانی تاریخ کلیسای اوزبیوس قیصرانی بنگرید به:
- Wright, 1898.
۲۱. در لغت به معنای ساده و بسیط.
۲۲. شهری کهن واقع در شمال غربی آناتولی ترکیه در جاییکه امروزه شهر ایزنیک واقع شده است.
23. *Symbolum Nicaenum*.
۲۴. برای جزئیات بیشتر در خصوص برگزاری شورای نخست نیقیه و اعتقادنامه آن که در شورای بعدی قسطنطنیه به تصویب رسید رجوع کنید به:
- Dudley, 2007.
۲۵. دیوفیزیس اصطلاحی در الهیات مسیحی به معنای جدایی ماهیت الوهی مسیح از تن خاکی وی است. لفظ دیوفیزیت به معنای طبیعت دوگانه است.
۲۶. تاریخ تولد وی مشخص نیست با این حال بر اساس منابع کهن وی تا سال ۳۹۲ میلادی زنده بوده است.
۲۷. برای اطلاعات بیشتر در خصوص شورای نخست افسوس بنگرید به:
- Graumann, 2009: 27-44.
۲۸. از جمله نخستین گونه‌های ادبی سریانی می‌توان به متون شرح حال قدیسین، اندرزنامه‌ها، و اشعار دینی و خطابه‌های دینی اشاره نمود که همگی میان قرن سوم تا پنجم میلادی رشد و گسترش یافتند.
۲۹. این داستان شرحی است بر زندگانی یولیانوس کافر، امپراطور روم (۳۶۳-۳۶۱ میلادی) و شرح لشکرکشی به قلمروی ایرانیان و مرگ او. نویسنده مسیحی این داستان، به دلیل اعتقادات دینی یولیانوس در طول متن با الفاظ تند به او تاخته است. این متن را باید یکی از نمونه‌های درخشان ادبیات کلاسیک سریانی دانست. این متن به احتمال فراوان در اواسط قرن پنجم میلادی و توسط نویسنده‌ای ناشناس در شهر اِدِسا نگاشته شده است و امروزه از طریق یک نسخه خطی یگانه، متعلق به قرن ششم یا هفتم میلادی بدست ما رسیده است. این نسخه خطی امروزه با شماره B.M.Add.14641 در موزه بریتانیا نگهداری می‌شود. متن کامل سریانی این متن را هوفمان در سال ۱۸۸۰ میلادی ویرایش و منتشر کرده است (Hoffman, 1880).
30. Philip Wood.
31. Pseudo-Histories.
۳۲. مهم‌ترین نمونه‌های نخستین از تواریخ کلیسای سریانی در قرن ششم میلادی را می‌توان تاریخ کلیسای یوحنا افسوسی و همچنین تاریخ کلیسای زکریای دروغین دانست.
۳۳. سنت نگارش تواریخ صومعه‌ها در ادبیات سریانی عموماً متعلق به ادبیات سریانی شرقی است که پس از قرن هفتم میلادی رواج بیشتری یافتند. از نمونه‌های عالی این نوع تاریخ‌نگاری را می‌توان در متنی موسوم به تاریخچه صومعه فوقا مشاهده نمود.
34. *Xpovoyrapia*.
35. Eratosthenes of Alexandria.
36. *Sextus Julius Africanus*.
37. George Synkellos.
38. Brian Croke.
39. Eusebius Sophronius Hieronymus (Jerome)

۴۰. برای رویدادنامه لاتینِ جرومه بنگرید به:

Donalson, 1996.

۴۱. برای مروری بر ترجمه ارمنی رویدادنامه اوزبیوس بنگرید به:

Sprengling, 1916.

۴۲. عبدیشوع، نویسنده نسطوری مذهب قرن سیزدهم میلادی است که کتابی با عنوان فهرست در معرفی نویسندگان و آثار سریانی پیش از خود نگاشته است.

43.mktbnwtazbn'.

۴۴. متن این سالنامه را سجاد امیری باوندپور در اولین کنگره بین‌المللی انجمن مطالعات ایران شناسی اوراسیا در سنت پترزبورگ روسیه (۲۰۱۹) ارائه کرده است.

۴۵. متن این سالنامه تاکنون به صورت چاپی منتشر نشده است ..

۴۶. بدین سبب از او در پاره‌ای از منابع با نام الیاس بر شینایا نیز نام برده شده است.

۴۷. برای اطلاعات بیشتر درباره زندگانی الیاس رجوع کنید به:

Felix, 1998.

۴۸. برای مروری جامع بر روی آثار نگاشته شده از سوی الیاس رجوع کنید به:

MonferrerSala, 2010: 728-741.

۴۹. مهم‌ترین منبع الیاس برای تنظیم فهرست مهم خود از شاهان ساسانی، سالنامه یعقوب اِدسای بوده است. به جز سالنامه یعقوب اِدسای، الیاس نصیبینی در شرح حوادث بخش دوم کتاب خود از منابع متنوعی نظیر تواریخ سریانی، تواریخ کلیسایی اوزبیوس قیصرانی و سوکراتس اسکولاری و همچنین کتابی گمشده از ابوجعفر محمد خوارزمی به زبان عربی استفاده نموده است (Felix, 1998).

۵۰. اثر الیاس تا ابتدای قرن نوزدهم میلادی نزد مستشرقین کتابی ناشناس بود تا آنکه در سال ۱۸۲۰ میلادی کلاودیوس ریچ از روستای تل کیفا در نزدیکی موصل بازدید نمود و در آنجا موفق به رؤیت پوست‌نوشته‌ای کهن شد که همان یگانه نسخه بازمانده از اثر الیاس نصیبینی بود. او این نسخه خطی کهن را خریداری نمود و به مجموعه نسخ خطی شخصی خود اضافه کرد. با این حال، ریچ یک سال بعد درگذشت و مجموعه غنی نسخ خطی او به موزه بریتانیا اهدا شد (Youssif, 2002: 347).

۵۱. برای جزئیات بیشتر در خصوص زندگانی میخاییل بنگرید به:

Hoyland, 1997: 452.

۵۲. از جمله میتوان به کتاب دوم تاریخ کلیسایی یوحنا افسوسی اشاره کرده که امروزه از میان رفته است و تنها از خلال آنچه میخاییل از آن نقل قول کرده است قابل بازسازی است.

53.Gorgias Press.

۵۴. بنگرید به: امیری باوندپور ۱۳۹۶.

۵۵. بررسی تمام نسخ خطی موجود از این متن از حوصله این نوشتار خارج است.

متن سریانی بخش تاریخ دنیوی وقایع نامه ابن عبری را بجان در سال ۱۸۹۰ میلادی ویرایش و منتشر کرد و در سال ۱۹۳۲ باج ترجمه‌ای به زبان انگلیسی از آن را به تبع رساند. همچنین متن ویراسته سریانی بخش تاریخ کلیسایی ابن وقایع نامه را آبلوس و لامی از سال ۱۸۷۲ تا ۱۸۷۷ به همراه ترجمه‌ای به زبان لاتین منتشر کردند و بعد از آن تاکنون پژوهش دیگری بر روی این بخش انجام نشده است که باعث شده است این منبع مهم بسیار کمتر مورد استفاده قرار گرفته باشد.

منابع

- Al-Jadir, A. H.H, 2006, Numbers and Dating Formulae in the Old Syriac Inscriptions, *Journal of the Canadian Society for Syriac Studies*6: 3-17.
- Asmussen, J. P. 1983, Christians in Iran, *Cambridge-History-of-Iran*, Vol 3:II: 924-948.
- Babelon, E. 1904, *Numismatique d'Edessa (Numismatics of Edessa)*. Paris.
- Bachelot, L. & Fales, F.M. (ed.). 2005, *Tell Shiukh Fawqani*. Padua.
- Bae, C. 2004. Aramaic as a Lingua Franca During the Persian Empire (538-333 B.C.E.). *Journal of Universal Language* 5: 1-20.
- Billerbeck, A. 1909, Die Palasttüre Salmanassars III von Balawat. *Beiträge zur Assyriologie* 6: 50-65.
- Black, M. 1950, Rabulla and the Peshitt., *BJRL* 33: 203-210.
- Bowman, A. 1970, *Aramaic Ritual Texts from Persepolis*, Chicago.
- Brock, S. 1997, *A Brief Outline Of Syriac Literature*, Beirut.
- Brock, S. 2009, *Edessene Syriac Inscriptions in Late Antique Syria*, Cotton – Hoyland – Price – Wasserstein (eds.): 289–302.
- Brock, S. 2003. Some Diachronic Features of Classical Syriac, Baasten – van Peursen (eds.): 95–111.
- Chabot, J. B. 1899, *Chronique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1199)*. Éditée pour la première fois en français I-IV. Paris.
- Chatonnet, F. B. & Desreumaux, A. 2011, Oldest Syriac Christian Inscription discovered in North-Syria, *Hugoye* 14/1: 45-59
- Croke, B. 1982, The Originality of Eusebius' Chronicle, *The American Journal of Philology*, vol. 103, no. 2: pp. 195–200.
- Dankwarth, G. & Müller, Ch. 1988, Zur altaramaischen "Altar"-Inschrift vom Tell Ḥalaf, *AfO*35: 73–78.
- DeGrado, J. & Richey, M. 2017. An Aramaic-Inscribed Lamaštu Amulet from Zincirli, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 377: 107-133.
- Dietrich, M., *The Babylonian Correspondence of Sargon and Sennacherib (saa 17)*, Helsinki.
- Donalson, Malcolm Drew, *A Translation of Jerome's Chronicon With Historical Commentary*, Mellen University Press (1996).
- Drijvers, H.J.W. & Healey, J.F. 1999., *The Old Syriac Inscriptions of Edessa and Osrhoene*, (HdO I/42). Leiden.
- Dudley, D. 2007. *The History of the First Council of Nice: A World's Christian Convention*. New York.
- Ephrem-I.Y. 2002. *Les Chroniques de Rhaques*. Paris.
- Fales, F.M, 2007. Between Archaeology and Linguistics: The Use of Aramaic Writing in Painted Characters on Clay Tablets, *XIII Incontro Italiano di Linguistica Camito-semitica (Afroasiatica)*, Soveria Mannelli: 139–160.
- Fales, F.M. 1986. *Aramaic Epigraphs on Clay Tablets of the Neo-Assyrian Period (Studi Semitici 2)*, Rome.
- Fales, M, 2011. Old Aramaic. *HSK* 36: 555-573.
- Felix, W. 1998, ELĪJĀ BAR ŠĪNĀJĀ. *Encyclopaedia Iranica*. Vol. VIII, Fasc. 4: 363-364.
- Fiey, J. M. 1967, Auteur et date de la Chronique d'Arbèles. *OS* 12: 265-302.
- Folmer, M.L. 1995, *The Aramaic Language in the Achaemenid Period: A Study in Linguistic Variation* (OLA 68). Leuven.
- Graumann, T. 2009, 'Reading' The First Council of Ephesus (431). *Liverpool University Press*.
- Greenfield, J.C., 1982, The Dialects of Early Aramaic, *JNES*37: 93–99.

- Greenfield, J. C. & Shaffer, A. 1982, Notes on the Akkadian-Aramaic Bilingual Statue from Tell Fekherye, Iraq Vol. 45, No. 1 (Papers of the 29 Rencontre Assyriologique Internationale): 109-116.
- Greenspahn, F. E. 2007, AN INTRODUCTION TO ARAMAIC, Society of Biblical Literature. Atlanta.
- Gzella, H. 2015, A Cultural History of Aramaic: From the Beginnings to the Advent of Islam (Handbook of Oriental Studies: Section 1; The Near and Middle East). Brill.
- Hämeen-Anttila, J. 2018. Khwadāynāmag: The Middle Persian Book of Kings. Brill.
- Harrak, A. 1992, The Ancient Name of Edessa, Journal of Near Eastern Studies Vol. 51, No. 3 (Jul., 1992): 209-214 .
- Hetzron, R. 1997, The Semitic Languages, Routledge.
- Hillers, D.R. & Cussini, E. 1996, Palmyrene Aramaic Texts. Baltimore.
- Howard-Johnston, J. 2010, Witnesses to a World Crisis: Historians and Histories of the Middle East in the Seventh Century. London.
- Hoyland, R. 1997. Seeing Islam as Others Saw It: A Survey and Evaluation of Christian, Jewish and Zoroastrian Writings on Early Islam (Studies in Late Antiquity and Early Islam). The Darwin Press.
- Huehnergard, J. 1995. What is Aramaic?, .ARAM 7: 261-282.
- Knauf, E. 2007. The Semitic Languages, Brill New Pauly (vol. 8): 116-117.
- Lehto, A. 2010. The Demonstrations of Aphrahat, the Persian Sage Serie (Gorgias Eastern Christian Studies). Gorgias Press.
- Lewy, J. 1954. The Problems inherent in Section 70 of the Bisutun Inscription, Hebrew Union College Annual, Vol. 25: 169-208
- Lipiński, E. 1975, Studies in Aramaic Inscriptions and Onomastics I (ola 1). Leuven.
- Lipiński, E. 1994, Studies in Aramaic Inscriptions and Onomastics II (ola 57), Leuven.
- McVey, K. 1989, Ephrem the Syrian: Hymns, Paulist Press.
- Mingana, A. 1907, M^hEn1-Zk1, History of the Church of Adiabene. Sources Syriaques 1. Leipzig.
- Morgenstern, M. 2011, Studies in Jewish Babylonian Aramaic Based upon Early Eastern Manuscripts (hss 62). Winona Lake, Ind.
- Morgenstern, M. 1999, The History of the Aramaic Dialects in the Light of Discoveries from the Judaean Desert: The Case of Nabataean, Eretz Israel 24: 134-142.
- Muller-Kessler 2002 / Die aramaische Beschwörung und ihre Rezeption in den mandaisch-magischen Texten: am Beispiel ausgewählter aramaischer Beschwörungsformulare
- Naveh, J. & Shaked, S. 2012, Aramaic Documents from Ancient Bactria (Studies in the Khalili Collection). London.
- Peeters, P. 1915, Le "Passionnaire" Adiabène, Analecta Bollandiana, vol. 43: 261-304.
- Ross, S.K. 200, Roman Edessa: Politics and Culture on the Eastern Fringes of the Roman Empire, 114-242 c.e. London.
- Rubin, A. 2010, A Brief Introduction to the Semitic Languages, Gorgias Press.
- Sokoloff, M. 2002, A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic of the Byzantine Period (Dictionaries of Talmud, Midrash and Targum II), Ramat-Gan – Baltimore – London.
- Sperling, S. D. 1982, An Arslan Tash Incantation: Interpretations and Implications, Hebrew Union College Annual, Vol. 53: 1-10
- Sprengling, M. 1917, The Aramaic Papyri of Elephantine in English, The American Journal of Theology (21): 411-452.
- Sprengling, M. 1916, The Armenian Version of Eusebius' Chronicon. American Journal of Theology, Volume 20: 295-297.

- Streck, M.P. 2011, Akkadian and Aramaic Language Contact, in: Weninger et al. (eds.): 416–424.
- Tadmor, H. On the Role of Aramaic in the Assyrian Empire, Unpublished.
- Takahashi, H. 2005, Barhebraeus: A Bio-Bibliography. New Jersey.
- Thureau-Dangin, F. & Dunand, M. 1936. Til-Barsib. Paris.
- Vööbus, A. 1965, History of the School of Nisibis, Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, v. 266. , Louvain, Secrétariat du Corpus SCO.
- Walker, J. T. 2006, The Legend of Mar Qardagh: Narrative and Christian Heroism in Late Antique Iraq. The Transformation of the Classical Heritage 40. Berkeley.
- Wallraff, M. 2010, Julius Africanus, Encyclopedia of the Medieval Chronicle, (Brill, Leiden and Boston): 952.
- Witakowski, W. 2000. The Chronicle of Eusebius: its type and continuation in Syriach historiography. Aram 11–12: 419–37.
- Wright, W. 1898, The Ecclesiastical History Of Eusebius In Syriac. Cambridge.
- Wright, W. 1871, Catalogue of Syriac manuscripts in the British museum acquired since the year 1838. London.
- Yildiz, E, The Aramaic Language and Its Classification. Journal of Assyrian Academic Studies (200): 23-44.